

olar. Buna görə də, mətnin “kontekstindən” azad olan (context free) heç bir elementinin mövcud olmadığını hesab edən müəlliflər ilk plana mətnin tərkibinə daxil olan söz və frazaların konkret mənalarını müəyyən edən müvafiq fərziyyələrin və ya ilkin mülahizələrin axtarışı və formalaşdırılması prosesini birinci plana çəkirlər.

Mətnlərdə informasiyanı üzə çıxaran oxucu bacarığı isə elə bir qabiliyyətdir ki, onunla oxucu mətdə olan informasiyanı interpretasiya edir. Mətnin oxunaqlılığı kimi oxucu bacarığı da mətnin qavranılmasına çox güclü təsir göstərir.

Söz təhlili, leksik mənənin düzgün seçilməsi, referentin müəyyənləşdirilməsi kimi komponent vərdişlərin işlənməsinin qeyri – səmərəliliyi anlamada çətinliklərə gətirib çıxara bilər. Bu mətnin başa düşülməsi bir çox hallarda oxucunun aşağıdakı xüsusiyyətlərindən asılıdır:

1. Oxucunun mətdə verilən yeni informasiya ilə əvvəlki kontekstdən ona məlum olan mətn modeli arasında olan sematik əlaqələr;

2. Oxucunun semantik əlaqəyə əsaslanan mülahizə / nəticə çıxarmaq bacarığı.

Sematnik təhlil aparmaq qabiliyyəti olan səriştəli oxucu bu işdə az təcrübəli oxucuya nisbətən presuppozisional ifadələri daha asan başa düşür.

Məsməxanım Qaziyeva
ADU

ÜNSİYYƏTDƏ MÜHÜM ROL OYNAYAN METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏR

Açar sözlər: nitq ünsiyyəti, real nitq ünsiyyəti, insan fəaliyyəti, ekstralingvistik fəaliyyət, təfəkkürü formalaşdırmaq

Hər hansı bir hadisənin metodoloji xüsusiyyətlərini təsvir etmək, onların hər hansı tədqiqat işindəki əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq üçün ilk növbədə nəzərdən keçiriləcək problemləri dəqiq müəyyənləşdirmək

lazımdır. Konkret olaraq bu araşdırma üçün “Nitq ünsiyyəti ” və “real nitq ünsiyyəti” anlayışları altında biz nəyi nəzərdə tuturuq.

A.A.Leontyevin elmi qənaəti ilə razılaşıaraq, biz də hesab edirik ki, ünsiyyət “İnsanların fəaliyyət prosesindəki qarşılıqlı əlaqə formalarından biridir”

A.Abodalevin qeyd etdiyi başqa bir cəhət də çox mühümdür ki, insanların fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin edən ünsiyyət özü də “İnsanların bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsində təzahür edən fəaliyyət formasıdır” Və bu mənada ünsiyyət “İnsanın ictimai məzmun daşıyan hər hansı bir fəaliyyətinin zəruri şərti” kimi meydana çıxır.

İnsanların fəaliyyət (ilk növbədə əmək fəaliyyəti) prosesindəki qarşılıqlı əlaqələri çox müxtəlif formalarda təzahür edə bilər. İnsanların birgə həyata keçirdikləri kommunikativ münasibətlər artıq qarşılıqlı əlaqə forması kimi meydana çıxır və beləliklə də, hər hansı münasibət ünsiyyət forması kimi nəzərdən keçirilə bilər. Məsələn, iki nəfər şalbanı bir yerdən başqa yerə aparır.

Tutaq ki, iş prosesində onların bir –birilə danışmaq imkanı yoxdur. Lakin işin yerinə yetirilməsi onların ünsiyyət qura bilməsindən asılıdır. Bu zaman arxadakı işçi addımlarını qabaqdakının ritminə uyğunlaşdırır və onunla sinxron hərəkət etməyə başlayır. Qabaqdakı işçi hərəkət istiqamətini dəyişərkən bu arxadakı işçi də müvafiq reaksiya doğurur. Nəzərdən keçirilən nümunənin özü qeyri-verbal (qeyri-nitq) ünsiyyətin bir formasıdır.

Biz hesab edirik ki, nitq ünsiyyəti nə məsələnin metodiki nöqtəyi nəzərdən qoyuluşunda, nə də dərs prosesində reallaşdırma zamanı ümumən ünsiyyətdən kənar xüsusi bir hadisə kimi götürülə bilməz. İnsanların qarşılıqlı əlaqə prosesində də ünsiyyət bu əsas əlamətlərini bütövlüklə saxlamalıdır.

Məlumdur ki, əgər predmet və ya hadisə konkret həyata keçirilməsi prosesində özünün bu və ya digər ümumi əlamətini itirərsə, nəticədə öz mahiyyətini itirmiş olar. Buna görə də istifadə şəraitindən asılı olmayaraq, hər hansı bir ünsiyyət zamanı zəruri əlamət kimi məqsədyönlülük və ünsiyyətin digər iştirakçılara qarşılıqlı təsir amili saxlanılmalıdır. Qeyd etmək vacibdir ki, ünsiyyət iştirak-

çılarına təsir göstərən sadəcə olaraq söz sırası yox, onların vasitəsi ilə ifadə edilən fikirdir.

Hər bir təsir ünsiyyət iştirakçısının duyğularından asılı olan iradi başlanğıcla bağlı olur. Beləliklə də, ümumən ünsiyyət üçün xarakterik olan cəhətlər konkret bir halda özünü göstərmiş olur. Bu, o deməkdir ki, əgər şagirdin ifadə etdiyi, yaxud qurduğu cümlədə ünsiyyət iştirakçısına təsir edən fikir ifadə olunmayıbsa, onda duyğuların ifadəsindən də söhbət gedə bilməz. Bu halda, ümumi xarakter daşıyan nitq ünsiyyəti ilə konkret xarakter daşıyan ünsiyyət aktı arasında dialektik əlaqə pozulmuş olur. Və bu akt artıq ünsiyyət xarakteri daşımır.

Nitq ünsiyyət təliminin araşdırılması üçün vacib olan digər bir metodoloji müddəa ümumən gerçəklik hadisələrinin bir–birilə dialektik əlaqədə olmasıdır.

Məsələn, əgər insanın fəaliyyəti müəyyən bir məqsədə yönəlmişsə, bu məqsəd onun nitq fəaliyyətinin məzmununda da mütləq öz əksini tapmalıdır. İnsanın nitq fəaliyyəti onun nitq fəaliyyətinin məzmununda da mütləq öz əksini tapmalıdır. İnsanın nitq fəaliyyəti ilə onun ümumi ictimai fəaliyyətinin dialektik vəhdəti həm də onda özünü göstərir ki, “ ünsiyyət insanların ümumi sosial mövcudluğunun ayrılmaz tərkib hissəsidir və onların fərdi və ictimai təfəkkürünün formalaşma və fəaliyyət göstərmə vasitəsidir”. Nitq ünsiyyətinin əsas və sonrakı tədqiqatı zamanı nəzərə alınması vacib olan metodoloji səciyyəsi bunlardan ibarətdir.

Misgər Məmmədov
ADU

ANLAMANIN PSIXOLINQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *anlama, nitq fəaliyyəti, fəallıq, törəmə, motiv sintaktik strukturlar*

Anlamanın psixolinqvistik xüsusiyyətləri kommunikativ prosesin modellərində informasiyanın koqnitiv sərgilənməsindən asılı ola-